

ZENGJETEK, CITORÁK! *A vajdasági népi zene jellegzetességeiről*¹

ZITHERS RESOUND!
On the Characteristics of Folk Music in Vojvodina
ZAZVONITE, CITRE!
O karakteristikama narodne muzike u Vojvodini

KÓNYA SÁNDOR
néprajz-, népzene kutató, pedagógus
énekelversszerző és -előadó
konyacsoka@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Népzeneinkben a lényeges egyezéseken kívül gyakran előfordulnak különbözőségek is tájegységenként, ha néha csak árnyalatnyiak is. Ez a tanulmány az olyan jelenségeket, énekeket, dalokat, nótákat, hangszereket igyekszik bemutatni, amelyek vajdasági jellegzetességeket hordoznak magukon, vagy itt nálunk kedveltebbek, mint másutt, vagy eleve itt születtek. A citera páratlan népszerűségének titka a Vajdaságban nemcsak abban rejlik, hogy egymagában is képes zenekari hangzást nyújtani, hanem abban is, hogy vidékünkön kiváló kutatói, megszólaltatói és tanítói születtek. A Vajdaságban, de az egész magyar nyelvterületen is, mindenütt ismert, igen népszerű a népdal, amely a népdalokhoz hasonlóan nagyon kedveli az ungarosca-formát is. A szerző néhány olyan régi stílusú dallamot is lejegyez, amelyek népszerűsége kimagasló tájainkon, és amelyek közművelődésünk szerves részévé váltak, mert a népdalénekesek és -kórusok gyakran műsorukra tűzik, tudatosan vállalva, büszkén hirdelve, hogy a sajátjukat éneklék. Újabb kori népdalainkat is nagy kedvvel éneklék a vajdasági népzenei mozgalom képviselői. A népdallal együtt él a magyar nóta ma is. A cikk arra hívja föl figyelmünket, hogy a magyar nemzetkép kirajzolódásában a népies dalnak, azaz a magyar nótának is fontos szerep jutott. A muskátlizene, mint annyi minden más, ez is a Vajdaságban született, itt szökött szárba, és lombosodott mesés sikertörténetté az 1980-as

¹ A tanulmány kották nélkül, némi szövegmódosításokkal a *Mi a magyar most, Vajdaságban?* című kiadvány 2. kötetében (Néprajz-antropológia) jelent meg 2020-ban Újvidéken, a *Magyar Szó* kiadásában (295–311).

években. Tanulmánya végén a szerző kottákkal ellátott, gazdag példaanyaga alapján a zenei néphagyomány Kárpát-medencei nagy lelki egységéről beszél.

KULCSSZAVAK • hegedű, citera, népének, ungarasca, népdal, magyar nóta, muskátlizene, Vajdaság, zenei lelki egység

Baráti társaságban népdaloztunk nemrégiben egy Balatonhoz közeli faluban. Örömmel nyugtáztam, hogy a dal szövege és dallama ugyanaz, mint nálunk, a Tisza mentén, s persze kieresztettem a hangom, tiszta szívből énekeltem, élveztem a közös éneklést. Egy idő után azonban azt vettem észre, hogy lassan elmaradoznak az éneklők, a társaság tagjai kicsit szorongva pislogtak egymásra és rám. Megnyúlt az ábrázatom... Az alkalmi kórusvezető bocsánatkérrően közölte: ők a csárdást gyorsabban szokták énekelni, nem olyan elnyújtva, mint mi, déliek. Mindjárt gyorsabbra vettem a tempót, és megtaláltuk az összhangot, az éneklésben még inkább egymásra leltünk.

Ez a kis történet is azt bizonyítja, hogy népzeneinkben a lényeges egyezések mellett előfordulnak különbözőségek is tájegységenként, néha csak árnyalatnyiak. A továbbiakban olyan jelenségeket, énekeket, dalokat, nótákat, hangszereket ajánlok figyelmükbe, melyek vajdasági jellegzetességeket hordoznak magukon, vagy itt nálunk kedveltebbek, mint másutt, vagy eleve itt születtek.

HEGEDŰ. Több száz éve, a barokk korban vált a hangszerek királynőjévé a hegedű, és azóta sem hagyja magát, népszerűsége töretlen a nagyvilágban éppúgy, mint nálunk, a Vajdaságban is. A klasszikus zene mellett a népzeneben, a szórakoztató zenében is. Nemrégiben még általános vélemény volt vidékünkön, hogy „magyar zene nem létezhet hegedű nélkül”. E vélemény hatására a népi tamburazenekarok majd mindegyikében volt hegedűs. A hallgatóság szinte nem tűrte, hogy másik hangszer vigye a prímet. Amikor a harmonika kezdett beépülni a népzenebe, olyan esetek is előfordultak a lakodalmakban, hogy fizettek a harmonikásnak, csak ne muzsikáljon. No de óriási hangerővel jött a szaxofon, majd következett a villanygitar, a szintetizátor... Mindennek ellenére a hegedű még mindig igen népszerű.

CITERA. Mégis ha azt kérdezné valaki, melyik a vajdasági magyarok népi hangszere, nagyon sokan rávágnák: a citera! S valóban az *asztali citera* vagy *asztali tambura*, vagy népiesen *citora* régtől fogva közkedvelt hangszerünk. Néhány évtizeddel ezelőtt még minden házban ott volt, s a családban mindig akadt valaki, aki megpengette.

Király Ernő az 1950-es években „újra fölfedezte” a citerát, népi citerajátékokat közvetített az Újvidéki Rádióban, citeraiskolát írt, minden lehetőséget megragadott arra, hogy népszerűsítse hangszerünket. 1974-ben megalkotta a *citrafont*, ezt az asztali citerán alapuló új hangszeret. Avantgárd zeneműveket komponált citrafonra, azokat Európa-szerte elő is adta. Itthon 1977-ben megalapította a Durindót, a hagyományos citerán játszóknak szemléjét, fesztiválját. Azóta a Durindó népzenei, népdaléneklési szemlévé alakult. Érdemes magára a *durindó* szóra is felfigyelnünk, mely vajdasági értékünk volt, és maradt. Király Ernő szerint „Moholon régen így nevezték a magánházakban rendezett citerás, táncos, énekes összejöveteleket. 1960-ban népzene gyűjtés közben jegyeztem fel ezt a szót. Eredete homályos, a magyar tájnyelvi szótárakban még jövevényszóként sem található meg, nyomtatásban a citeráról szóló tanulmányaimban jelent meg első ízben.”

Bizonyára nem véletlen, hogy a jelenkor legszakavatottabb citeraismérője is vajdasági születésű. Ő Borsi Ferenc, aki a zenész szeretetével, a tudós figyelmével, körültekintésével, gondosságával fordul a hangszer felé. A citeráról számos könyvet írt, többek között egy tökéletes citeraiskolát, *A hagyományos citerajáték kezdőknek és haladóknak* címűt, mely már két kiadást megért a budapesti Hagyományok Háza jóvoltából. A közelmúltban közreadott könyvének címe *A magyar asztali citera típusai* (kiadta a Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet Dunaszerdahelyen, 2018-ban). Kötetében Borsi Ferenc bemutatja az általa alkotott formai-szerkezeti rendszert, melybe több mint negyven citeratípust sorol. Sokszor szakít a megcsontosodott, téves hangszer-történeti megállapításokkal, és kutatásainak fényében újrafogalmazza, helyesbíti azokat. Öröndetes, hogy a könyvben sok a vajdasági adat: a moholi *asztali tambura*, a csókai *galambdúcos citera*, a zentai *belsőfejes dúcos citera...* Illik a kötetre a *lélekpéndítő* jelző. Borsi Ferenc javaslata alapján került be a *közép-bácskai szegélyes citeraváltozat* a Vajdasági Magyar Értéktárba is.

Ha ma a citeráról beszélünk, nem hagyható ki a törökbecsei Micsik Béla neve sem, aki kiváló citerás, citeraoktató és aranykezű citerakészítő. Gyönyörűen megformált hangszerei tiszta, zengő hangjukról is fölismerhetőek.

Bár a Durindón sok citerás bemutatkozik, a vajdasági citerások, citerazene-
nekarok igazi találkozója mégis a Szilasi Emléknapi, mely színvonalát tekintve fesztiválnak is nevezhető. A rendezvényt minden év februárjában szervezik meg a bánáti Muzslyán.

A citera páratlan népszerűségének titka a Vajdaságban tehát nemcsak abban rejlik, hogy egymagában is képes zenekari hangzást nyújtani, hanem abban is, hogy vidékünkön kiváló kutatói, megszólaltatói és tanítói születtek. S hogy ez a legkedvesebb hangszerünk, igazolja Fehér Ferenc is, az ízig-vérig vajdasági költő *Apám citerája* című fájdalomosan szép versével.

NÉPÉNEKEK. A citera zeng a következő karácsonyi énekünkben is:

Vígan zengjete, citorák, Jézus született,
Harsogjatok, dob s trombiták, Isten ember lett.
Ő udvarló szolgál, juhok, barmok pásztori,
Imádják őt a világnak minden urai.

Nálunk a Vajdaságban, de az egész magyar nyelvterületen is mindenütt ismert, igen népszerű énekről van szó, sok változatát lejegyezték már. Harmadik sorát ajánlom figyelmükbe: észre lehet venni a belső rímet a felező tizenégyes sorban. Ikermotívumosnak is hívjuk ezt az alakzatot, mert az első felsor dallama ugyanaz, mint a második felsoré. Ez pedig ungarasca dallamaink egyik jellemzője.

Az ungarasca (magyar tánc) kottaképeit több száz éves kódexek őrzik, élő népzeneinkben az egyik legnagyobb múltú és legelterjedtebb heterometrikus formának számít, ilyen a *Csütörtökön virradóra* és a *Széles a Duna, magas a partja* kezdetű népdalunk is. Közös e dallamokban, hogy az első két sor zenei tartalma azonos, harmadik soruk ikermotívumos, s végül következik az előbbiektől rövidebb negyedik sor. Nemcsak népdalainkban, hanem vallásos énekeinkben is kedvelt az ungarasca-forma. Ebben ölt testet a következő is, melyhez a *Hazaindulók éneke* címet adtam, mert a népi ájtatosságok záróénekeként jegyeztem le Kishegyesen. Veretes régi énekről van szó, mely a hazatérés reményét erősíti lelkünkben. Könnyen tanulható, tiszta szívből énekelhető:

1. U - ram, Jé - zus Krisz-tus, már út - ra in - du - lunk,
A te szent ne - ved - ben in - nét el - bú - csú-zunk.

Fel-vesz-szük szent ke - resz - te - det,
ez ve - zé - rel - jen ben-nün - ket.

A mi haj - lé - kunk - ba,
a mi haj - lé - kunk - ba!

2. Boldogságos Szent Szűz, jöjj segítségünkre,
E sötét éjszakán fogadj szent szívedre,
Mely alatt Jézust hordoztad, és szűz tejjel tápláltad.
Vezess minket haza, a mi hajlékunkba!

3. Órzó, Szent Angyalunk, jöjj segítségünkre,
E sötét éjszakán védelmezz bennünket!
Kit az Isten oltalmunkra rendelt, vigasztalásunkra,
Vezess minket haza, a mi hajlékunkba!

Csak nálunk volt ismert eddig itt bemutatott dallamával a következő esküvői ének, melyet Bácska és Bánát templomaiban is énekelnek. Népszerűségéhez bizonyára hozzájárult az, hogy első két sorának dallamkezdetése ugyanaz, mint *A kanyargó Tisza partján, ott születtem* kezdetű magyar nótáé. Emellett harmadik sorának dallama ikermotívumos, ha ezt egy egész zenei gondolatnak tekintjük, akkor énekünk strófaszervezete AABA (a betűk a sorok dallamát jelölik). Ez a forma pedig új stílusú népzeneinkben tizenegy szótag fölött uralkodó. Arra utalok e gondolattal, hogy énekünket dallama alapján új stílusú népdalaink közé sorolhatnánk.

1. Jé - zus, meny - nye - i vő - le - gény, jer az ol - tár - hoz,
Nyújtsd ki ál - dó, szent job - bo - dat a je - gyes - pár - hoz!

Add ne - kik szent szí - ve - det, add üdv - ho - zó fē - nye - det,

Hogy egy - mást for - rón sze - ret - ve ne - ked él - je - nek.

2. Ifjú vőlegény, ki élted legszebb pontján állsz,
Ma szívedbe egy virágot örökre bezársz.
Vigyázz e szép virágra, hogy gonosz kéz ne bántsa,
Légy öröme, boldogsága, védőbástyája.

3. És te, ifjú menyasszony, ki ma pártát cserélsz,
A szülőid kebeléről új életre lépsz.
Virulj férjed oldalán, vigasztald minden baján,
Oszd meg véle a terheket éltetek folytán.
4. Jézus, mit kezded összeköt, nincs feloldója,
Mit e két híved megfogad, add, hogy megtartsa.
Malasztod jeggyúrújuk, neved legyen örömük,
A szeretet rózsálanca hű vezérlőjük.
5. Szűz Mária, kérd érettük drága Fiadat,
Ő jelölje ki nekik a földön az utat.
A hit, remény, szeretet kösse össze szívüket,
Szent áldásod koszorúja fődje éltüket.

Mindkét népénekünk immár a Vajdaságon kívül is ismertté vált, mert megjelent a *Kárpát-medencei népénekgyűjteményben*. A kötetet a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége adta ki Budapesten 2015-ben; hangzó változata később megjelent a világhálón: a vajdasági anyag (ötven ének) a csókai Móra Ferenc Magyar Művelődési Egyesület énekeseinek előadásában hallható – a főntebb bemutatott két ének is.

A népéneket *egyházi éneknek, vallásos éneknek, szenténeknek* is szokás nevezni. Szövege vallásos tartalmú. Dallamvilága a magyar népzenevel és műzenével, régi gregorián gyökerekkel, idegen zenékkal is kapcsolatos. Leginkább a templomon kívüli ájtatosságokon éneklük egy szólamban, de fölhangzik templomban is orgonakísérettel. A hívők szeretete élteti, jóváhagyott énektárainkból leginkább hiányzik. Kutatása a népzene-kutatás keretein belül folyik immár a Vajdaságban is. Fontosnak tartom hagyományos népénekeink „visszaplántálását” az egyház köznapi és ünnepi vallásos gyakorlatába, mert a „mindig új” erőltetése némely templomunkban már teljesen kiszorította régi, megtartó énekeinket.

NÉPZENÉNK RÉGI RÉTEGÉNEK DALAI. A vajdasági népdalkutatás neves úttörője, Burány Béla 1966-ban harminchat versszakkal közölte a következő dallamot a *Száraz kútgém, üres válú* című kiadványban, majd 1977-ben a dallam tíz változatát adta közre a *Hallották-e hírét?* című könyvében, jelezve, hogy „énekesenként, sőt néha versszakonként változó”. A dallam szinte behálózta az egész Alföldet – Bodor Anikó szerint ez a „legnépszerűbb vajdasági fődallamunk” –, a *Vajdasági magyar népdalok* első három kötete több mint hetven lejegyzését tartalmazza.

A *Vajdasági magyar népdalok* népzeneinkünk ötkötetes tárháza, Bodor Anikó életműve, az utolsó kötet végső megformálását Paksa Katalin végezte. Az első kötet lírai dalokat, a második balladákat, pásztor- és betyárdalokat, a harmadik kötet párosítókat, lakodalmasokat tartalmaz, a negyedikben gyermekdalok, az ötödikben a jeles napok és a szokások dalai, énekei vannak. A sorozat 1997 és 2016 között jelent meg az újvidéki Forum Könyvkiadó és a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézet kiadásában, őszinte szívvel ajánlom mindegyikünk házi könyvtárába.

Visszatérve dallamunkhoz, ez egy régi stílusú, alsó kvintváltó dallam (első két sora öt hanggal lejjebb megismétlődik, kialakítva így a négy soros strófát). Több mint ezeréves, Keletről hozott örökségünk. Leginkább pásztor- és betyárdalszövegekkel párosul. Itt egy mokrini lejegyzését ismerhetjük meg, mely most kerül először közlésre:

Parlando ♩ = 63

1. Vót egy lo - vam, egy szij - há - tú,
 Vi - lá - gos - pej, hó - ka ó - rú,
 Egy hu - szon - négy ó - ra a - latt
 Pest - ről E - ger - be föl - sza - ladt.

2. Azon hajtottam hat tinót,
 Mind a hat daruszőrű vót,
 Kettőt adtam egy szép lányé,
 Négyet rávaló ruhájé.

A dallam második felére:

Oly rongyos volt a ruhája,
 Rámönt a hat tinóm ára.

3. Csütörtökön viradóra
Kiséáltam egy gunyhóra,
Elighogy elszöndörödtem,
Kilenc zsandár áll előtttem.
4. Egy közülük azt kérdezte,
Hun az én úti levelem.
Várj egy kicsit, maj mögmondom,
Csak a lajbim kigombolom.

A dallam második felére:

Mindjá ötöt agyonlűtem,
Ez az én úti levelem.

5. Kibújtam a gunyhóm farán,
Szétttekintök a nagy pusztán,
Ott sém látok más egyebet,
Gunyhóm körül a dögöket.
6. Csendőr urak, mit akarnak,
Talán bizon mögvasalnak?
Mögvasalunk, mögkötözünk,
Kalocsára úgy késérünk.
7. Kalocsai nagy törvénybe
Harminckét úr ül a székkebe,
Kacsingatnak a szömembe,
Hány pár csikó jut eszömbe.
8. Nem loptam én életembe,
Csak egy csikót Debrecenbe.
Egy szíjhátú keselylábút,
Világos pej, hóka órút.

Figyelemre méltóak a betyárdalban a régi kifejezések: *szíjhátú ló*, *lajbi*. A *szíjhátú* vagy *hátszijas ló* a régi magyar lótartással kapcsolatos. A *szíjalt hát* ősi jegy, primitív bélyeg: a gerinc mentén végighúzódo sötét sáv a vadlovak örökségét mutatja. A *lajbi* jelentése mellény a régi falusi viseletben.

A következő régi táncdallam is igen népszerű, „változatainak többsége Vajdaságból került elő” – írja róla Bodor Anikó. Itt Kálmány Lajos több mint száz éve Szajánban lejegyzett szövegével közöljük:

Giusto ♩ = 92-138

1. Sár - ga - ré - pa pi - ci - ke, pa - rá - nyi,
Gye - re, kis - lán, sa - já - tát ka - pál - ni!
Nem mö - gyök én sa - já - tát ka - pál - ni:
Gyön - ge ka - rom, nem a - kar haj - la - ni.

A dallam második felére:

Nem mögyök én sajátát kapálni,
Inkább mögyök a babám ölelni.

2. Icipici, parányi, parányi,
Gyere velem kurumplit kapálni!
Nem mögyök én tevéled kapálni,
Rossz a kapád, nem akari járni.

Dallamunk népszerűségét a Vajdaságban az is bizonyítja, hogy nemcsak szerelmi szövegekkel, pásztoralokkal, esetenként pajzán versszakokkal, hanem babonás, vajsziporító, köpülést serkentő mondókával is énekelték, erre egy példa Hódegyházáról (Jázova):

Régebben, miköz hűztuk a tejfölt össze, akkó ēkezdtűk danóni, hogy:

Giusto ♩ = 130

Fa - lu vé - gin ha - sas lán, ha - sas lán,
 Í - rós va - jat kí - ván, kí - ván.
 De biz eb - bú nem ő - szik, nem ő - szik,
 Még csak lē nem be - teg - szik, be - teg - szik.

A fõnti régi stílusú dallamok népszerűsége kimagasló nálunk, gyakran találkozzunk azokkal ünnepségeken, fesztiválokon, még könyvbemutatókon is. Azt is mondhatnánk, hogy közművelődésünk szerves részévé váltak, mert a népdalénekesek és a kórusok gyakran műsorukra tűzik a dallamokat, tudatosan vállalva, büszkén hirdetve, hogy a sajátjukat éneklük.

ÚJ STÍLUSÚ NÉPDALOK. Újabb kori népdalainkat is nagy kedvvel éneklük a vajdasági népzenei mozgalom képviselői. Új stílusú népzeneink a régiből alakultak, a magyar műzene és a nyugat-európai zene motívumait magába olvasztva. Jellemzői a kupolás dallamvonal, a zárt/visszatérő szerkezet (az első és a negyedik sor dallama azonos), oktávnyi vagy nagyobb hangterjedelem, a feszes giusto (csárdás) előadásmód, mely vidékünkön nagyobb szótagszám esetén jellegzetesen nyújtott, nagyon lassú. A közelmúltban még igen népszerű, a Vajdaságban különösen kedvelt új stílusú népdal következik, itt közreadott formájában péterrévei asszonyok énekeltek egy újvidéki lakodalomban.

Giusto ♩ = 70

1. Sza-gos a roz-ma-ring, sza-gos a roz-ma-ring, le-haj - lik az á - ga,
 Gye-re, kis - an - gya-lom, gye - re, kis - an-gya-lom, ülj az ár - nyé - ká - ba.

Nem ü - lők, nem ü - lők roz - ma - ring ár - nyé - ká - ba,

Ősz-sze-gyű-röm ru-hám, fe - hér al - só-szok-nyám, meg-ver é - des - a-nyám.

2. Akkor szép a baka, akkor szép a baka, mikor masírozik,
Minden csárda előtt, minden csárda előtt nagyot káromkodik.
Verje meg az Isten azt a jó édesanyát,
Aki katonának, nem egy barna lánynak neveli a fiát.

Ott a helyszínen közbeszólt egy idős, törökbecsei férfi, hogy náluk kicsit másképpen éneklük:

2. Akkor szép a baka, akkor szép a baka, mikor masírozik,
Minden csárda előtt, minden csárda előtt nagyot sóhajtozik.
Áldja meg az Isten azt a jó édesanyát,
Aki katonának meg egy barna lánynak neveli a fiát.

A *változatképzés* szép példája a fenti. Minél több változatban jelenik meg egy népdal, annál életképebb, mert ami változik, az él is.

Igaz, hogy népdalainkkal kapcsolatban nincs minden probléma megoldva, de ma már örömmel nyugtázzhatjuk a következőket: a vajdasági népzenei gyűjtések legtöbbször a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézetben van szakszerűen archiválva. Ugyancsak az intézet és az újvidéki Forum Könyvkiadó jóvoltából az utóbbi évtizedben több nyomtatott és hangzó anyag jelent meg élő népzeneinkről. Mind több alkalmat találunk arra, hogy megszólaljanak, zenghessenek népdalaink. Nemcsak a Durindón, nemcsak falunapokon, nemcsak kórusok találkozóin, de kicsinyeink *Szólj, síp, szólj!* vetélkedőjén és a Középiszokolások Művészeti Vetélkedőjén is. Az énekesek mellett a népzene-szek tábora is gyarapszik, egyre több vónós/vegyes együttes alakult a közelmúltban: a szabadkai Juhász, a topolyai Csalóka, a szenttamási Szökös, az óbecsei Fokos, az adai Véka, a dél-bánati Csörömpölő, továbbá a Csobolyó, a Duhaj, Csonka Ferenc és zenekara, Cseszák Zsombor és barátai. A vajdasági hangszeres népzene egyik jellegzetessége a bácskerteszi (kupuszina) fúvószenekar műsora, s mind több tamburazenekar – a Mendicus, a Handa Banda, a Tácsi, a Sulyom, a Pendergő, a Pengető, a temeriniek, a Kérész – éleszti újjá

régi hagyományainkat. A citerásokról előbb már volt szó... Szívmelengető az élmény, amikor az évente megrendezendő népzenei koncerteken – Őseink Zenéje (Szenttamáson), újabban Örökségünk (Óbecsén) – föllép a népzenei együtteseink alkotta vajdasági nagyzenekar is.

Számunkra különösen örvendetes, hogy a Vajdaságon kívüli intézmények is értékesnek tartják népdalainkat. Ezzel kapcsolatban két tényt említenék. Az egyik, hogy Horgos megkapta a *Tiszta forrás település* büszke címet, a Művelődési Ház falán látható táblát 2019-ben leplezték le. Ezt az elismerést a Magyar Tudományos Akadémia ítéli oda azoknak a településeknek, melyek a magyar népzene kutatás fontos helyszínei. Esetünkben Bartók Béla 1906-os gyűjtése sokat nyomott a latban, de valószínűleg szerepe volt ebben Kiss Lajos 1942-es gyűjtésének is. A másik fontos körülmény: az MTA BTK Zenetudományi Intézetének több munkatársa évek óta részt vesz vajdasági népzenei projektumokban – önzetlenül segítve népzenei mozgalmunk ügyeit. Jó tudni, hogy számíthatunk rájuk.

MAGYAR NÓTÁK. A népdallal együtt él a magyar nóta ma is. A népzene kutatók népies dalnak, népies műdalnak is szokták nevezni. Bár vannak régebbi (18. századi) adatok is meglétéről, a kutatók úgy tartják, hogy a 19. század közepén jött létre. Velős meghatározás Kodály Zoltántól: „városi műzene, de falusi népkultúrai formák között”.

Magyar nótáinkról Kosztolányi Dezső így ír: „Úgy vesznek körül bennünket, mint valami monda, mint valami hitrege, mint valami vallásos áhítat, mely hatalmasabb nálunk. Ilyesmin nem uralkodhatunk értelmünkkel. Hiába tudjuk, hogy a zene néha gyarló, és a szöveg még gyarlóbb, mind a kettőt tartalmassá teszi a hagyomány kegyelele.”

Sárosi Bálint népzene kutató több könyvét is a magyar nóta megismeretésének szentelte. Arra hívja föl figyelmünket, hogy a magyar nemzetkép kirajzolódásában a népies dalnak, azaz a magyar nótának is szerep jutott: „Ez a daltermés azonos töről fakad a *Himmusszal*, *Szózáttal*, *Kossuth-nótával*.”

A Vajdaságban a zenészek által használatos terminológia szerint magyar nóta, azaz *ballgató* a parlando, rubato, szabadon előadott műdal és népdal is; a feszes ritmusú, 4/4-es giusto a *csárdás*; a 2/4-es esztamot *frissesnek* hívják; a lassú esztam pedig az *andalgó*. A szakirodalomban mindez népies dal, amennyiben műzenei eredetű.

A „juhászlegény”-nóta a legrégebbek közül való. Dallamának lejegyzései a 18. század végéig követhetőek, szerzőjét nem ismerjük. Szövege Petőfi *Alku* című verse, melyet Erdélyi János párosított a dallamhoz még 1845-ben – írja Sárosi Bálint. A nóta azóta szinte kivirágzott, elterjedt az egész magyar nyelvtéren. A Vajdaságban különösen közkedvelt, a Tisza menti lakodalomak,

mulatságok „kötelező” nótája volt még nem is olyan régen. Az eredeti két versszaka 4–6 strófás nótára terebélyesedett úgy, hogy nemcsak a vers után raktak strófákat az énekesek, de elé is helyeztek egy versszakot.

Petőfi verse 1845-ből:

Juhászlegény, szegény juhászlegény!
Tele pénzzel ez a kövér erszény;
Megveszem a szegénységed tőled,
De ráadásul add a szeretődöt.

„Ha ez a pénz volna csak foglaló,
S még százennyi lenne borraivaló,
S id’adnák a világot rá’dásnak,
Szeretőmet mégsem adnám másnak!”

Egy számadó juhász így énekelte 130 évvel később a vajdasági Csókán:

Parlando

4)
2)

1. A - mo - da a he - gyek ol - da - lá - ba,

3)

Ül két ju - hász fe - ke - te su - bá - ba.

1)

A - míg ot - tan ket - ten ül - dö - gél - nek,

Jön egy úr - fi, így szól az e - gyik - hez:

1) 2) 3) 4)

2. 4. vsz. 3. 4. 5. vsz. 3. 4. 5. vsz. 6. vsz.

2. Legény, legény, szegény juhászlegény,
Nesze néked ez a pénzes erszény.
Megveszem a szegénységed tőled, (csak)
Ráadásul add a szeretődöt.
3. Ha ez a pénz csak foglaló volna,
Ezerannyi borraivaló volna,
Tisza mentét adnád ráadásul,
Szép kedvesem mégsem adnám máshoz.
4. Juhászlegény, büszke vagy babádra,
Büszkébb vagy mint százezer dinárra.
De ha egyszer hűtlen lesz a rózsád,
Sem a pénzed, sem a kedves rózsád.
5. Akkor leszek csak igazán szegény,
Szegény, szegény, szegény juhászlegény.
Elölveszem meggyfa furulyámat,
Búsan legeltetem én a nyáját.
6. Esik eső, még a szél is vágja,
A szegénynek sehol sincs hazája.
Rideg puszta nékem ez az élet,
Ahová a napsugár se férhet.

A dallam második felére:

Rideg puszta nékem ez az élet,
Még hozzá a holdvilág se férhet.

Ha összevetjük az eredetit a későbbi szöveggel, képet kapunk arról, hogyan keletkeznek a változatok a hagyományos népi gyakorlatban. Bizony, néha romlás is előfordul, botladozik a rím. De nagyon figyelemre méltó az aktualizálás: *Tisza mente, százezer dinár*. Kálmány Lajos népköltészet-elméletének egyik alaptétele – mely szerint „a nép a jelen költője” – van itt bizonyítva. S nekem, a *napsugár* és a *holdvilág* ilyenforma, együttes emlegetése az utolsó versszakban sámándobok rajzait juttatja eszembe.

Következik egy Újvidéken, a Telepen gyűjtött változat, az énekes temerini születésű:

Parlando, rubato

1. A - mo - da lent a völ-gyek al - já - ba,

2) Ül két ju - hász fe - ke - te su - bá - ba.

A - míg ők ott ket - tenő be - szélő - get - nek,

Asz mond-ja a gaz - dag a sze - gény - nek:

2. 3. vsz. 4. vsz.

2. Szegény legény, szegény juhászlegény,
Tele pénzzel ez a kövér erszény.
Megveszem a szegénységet tőled,
Rájáadásul add a szeretődöt.
3. Hisz az a pénz csak foglaló volna
Ezerannyi meg a borralaló,
E világot adnád rájádásnak,
Szép szeretőm mégsem adnám másnak.
4. Mer az a pénz csak hama elfogyna,
Sem szeretőm, sem pénzem nem volna,
Akkor lennék csak igazi szegény,
Szegény legény, szegény juhászlegény.

A „juhászlegény”-nótával szinte népdalként bánik népünk, hiszen nagyon változatos a szövege is, a dallama is. Álljon itt a nóta kezdő sorának még

néhány változata, mind Burány Béla gyűjtéséből: *Amott, amott lőtt a hegy aljába; Amoda ja magas hegy aljába; Amoda lent a hegy oldalába; Túl a Tiszán az erdő aljába.* Ez a sziporkázó variálókedv, azt hiszem, besorolható vajdasági értékeink közé.

S ami népi dallamaink esetében szintén gyakori, a nóta dallama más szövegekkel is párosul, betyárballadákkal, juhász- és betyárdalokkal: *Én vagyok a híres Rózsa Sándor; Régen halltam ezt a szelet fűjni; Nem messze van ide Kismargita; Leégett a Jászberényi cserény...*

Egy rövid, mindössze egystrófás betyárdal következik, melyet a nóta dallamával Csókán így énekeltek:

Sándor, Sándor, gyerünk bárányt lopni,
Të tudod a javát válogatni,
Të tudod a javát válogatni,
Piros borba zsömlét mártogatni.

Kevésbé ismert a következő nóta, mégis figyelmükbe ajánlom, mert szerepe van a már említett nemzetkép-alakításban, konkrétan Rákóczi-tiszteletünkről szól. A Vajdaságban mindjobban éledező Rákóczi-kultusszal kapcsolatban csak néhány eseményt idézek: két évtizede a fejedelem nevét viselő férfikórus alakult Csókán, mely 2012-ben maga köré szervezte és megalakította a II. Rákóczi Ferenc Magyar Művelődési Egyesületet; Csókán, később Zentán is megkezdte tevékenységét a Rákóczi Szövetség Ifjúsági Szervezete; Rákóczi-szobrot avattak Martonoson (2009), Csókán (2014) és Tóthfaluban (2019). A *Messze, messze Rodostóban* kezdetű nóta szövegét Péterfy Tamás írta Kéler Béla dallamára. Kevés terepi lejegyzését ismerjük, ezért tartom fontosnak a nóta következő, Tordán gyűjtött változatát:

Parlando

1. Mesz-sze - mesz-sze Ro - dos - tó - ban,
Rá - kó - czi van buj - do - só - ban,
Pi - ros csepp, vér-nyom visz o - da,

Gyásznap süt (a) magyarakra.

2. Ha még egyszer visszajönne
Szabadságunk teremtője,
Körülállnánk lobogóját,
Megsókolnánk lába nyomát.

Vannak nótaszerzők, akiknek a nevét örökre megőrzi az emlékezet. Lányi Ernő zeneszerző és karnagy élete végén 15 évet töltött Szabadkán, ezért mi is büszkéek lehetünk nótáira, melyek egyéni hangulatú remekművek, meglepő, de mégis helyénvaló fordulataikkal vagy rendhagyó, többféleképp értelmezhető formájukkal kiemelkednek a sablonos szerzemények tömkelegéből: *Régi nóta, híres nóta; Siófokra megy a hajó; Minek a szőke énnékem...*

Topolyán volt patikus B. Fehér Jenő, a *Szép asszonyoknak kurizálok* és az *Aki a babáját igazán szereti* (Kisfaludy Károly szövege) nóták szerzője.

A Horgoson és Zentán is tanítóskodó Móra István (Móra Ferenc testvérbátyja) írta a *Lakodalom van a mi utcánkba'* kezdetű nóta szövegét.

Csóka szülötte Bozóki Hecksó Károly nótaszerző, akinek nótáit a Budapesti és az Újvidéki Rádió is műsorára tűzte: *De szeretnék hazamenni drága kis falumba; Tovaszálló felhők...* Torontálvásárhely szülötte Vitkay Gyula zeneszerző, tanár, aki Zsabka Kálmán szövegére szerezte a *Megfordítom kocsim rúdját* című nótát.

Rubato

1. Meg-for-dí-tom ko-csim rúd-ját, itt ha-gyom az ő-si szü-lő-föl-det,

A-hol fá-jó ke-ser-vé-ben min-den szív csak da-ra-bok-ra tör-het.

Ne-ki-vá-gok a vi-lág-nak, száz ha-tá-rát ösz-sze-já-rom sor-ra.

Va - la-hol csak ne-kem is jut egy szál ró-zsa vi-har-ver-te, gyű-rött ka-la - pom - ra.

2. Bejártam a kerek földet, találtam is piros rózsát, százat.
Tüzes borral, forró csókkal altatták el bennem a sok vágyat.
Mégsem gyógyult meg a szívem, oly hazug a nagy világ, ha szép is...
Megfordítom kocsim rúdját: a kanyargó Tisza partján szebb
a szenvedés is!

Az előbbivel népszerűségében vetekszik Vitkay *Szeretnék még egyszer én is hazamenni* kezdetű nótája, melyet Vásárhelyi Kun István szövegére írt. Ismert nótái még: *Dankó Pista hegedűjén elnémult a nóta*; *Édesanyám, nem tudom, hogy mi bajom*; *Temerini csárdás*.

Az utóbbi évtizedekben a Vajdaságban is megcsappant a nótakedvelők tábora annak ellenére, hogy két, évente megszervezett fesztiválunk tűzte ki célul a magyar nóta népszerűsítését, újraélesztését, tehetséges nótáénekesek bemutatását. Az egyik a Vitkay emlékezetének szentelt VIVE – Magyar Nóták és Csárdások Vetélkedője Torontálvásárhelyen, a másik a Dankó Pista Prímásverseny és Nótáest Csókán. Elismerés, hála és köszönet jár a fesztiválok kitartó szervezőinek és támogatóinak. Szükség van a támogatásra és pártolásra, mert sok támadás, sőt gyalázkodás is elhangzik nótáinkkal kapcsolatban, főleg a témában való járatlanságból fakadóan. Meg kell jegyezni ezzel szemben, hogy a klasszikus zene művelői régebbi korokban is meglátrák a nótában rejlő értéket – elegendő talán Liszt Ferenc nevét említeni –, de előfordul ez ma is. Megrendítő és elgondolkoztató a néhány évvel ezelőtti hír: Megyeri Lajos zeneszerzőnk válogatásában a Kossa János Magyar Nyelvművelő Egyesület és Olvasóklub szervezésében a Szabadkai Városi Könyvtárban magyar nótákat mutattak be.

Népdalaink főnixként újjászülethettek, mert lehetővé vált intézményes keretek közötti kutatásuk, mert szakemberek kezébe kerültek, mert népszerűsítésük nyomtatott, hangzó és élő, gyakorlati formában is megvalósul. A magyar nótának is „csak” ezt kellene biztosítanunk.

A MUSKÁTILIZENE. Semmit, de semmit nem biztosítottunk a muskátlizenének, mégis megjelent. Mint annyi minden más, ez is a Vajdaságban született. Ám ha egészen őszinték akarunk lenni, valljuk be, hogy a csíra a diaszpórából jött: az első házilag készült hangfölvételeket Nyugatról kaptuk, ezeken rockzenekar adta elő a régi tangót és a magyar nótát. Az viszont tény, hogy

itt, nálunk a 3+2 zenekar színre lépésével szökken szárba, és lombosodott mesés sikertörténété ez a zenei irányzat az 1980-as években, s innen szivárgott, vagyis inkább zúdult az anyaországra. Sokan örültünk megjelenésének, mert a magyar nóta újjáéledését, erőteljes föltámadását láttuk benne. Az életvidám, néha a pajzánságig menő, de a természetes nő-férfi kapcsolatot hirdető szövegek a magabiztos, jól hangszerelt zenével párosítva örömteli hangulatot teremtettek a multságokon, és kétségtelenül hozzájárultak közösségi vitalitásunk erősítéséhez. A muskátlizene kezdő együttese nemcsak a dallamvezetést, de a harmonizálást (kíséret) is korrektül produkálták. Érthetetlen, hogyan kerültek később olyan bandák is a muskátlizene égisze alá, akik csak elvétve, a dal elején és végén adtak megfelelő kíséretet a dallamhoz. Minden „valamirevaló” bandának volt „kazettája” (magnószalagon kiadott műsora), ha ki tudta fizetni a stúdiófölvételt. A hangfölvételeket készítő stúdiókban egyáltalán nem volt szakmai szűrés.

A muskátlizene újat nem adott sem a szöveg, sem a dallam vonatkozásában, csak a hangszín és hangerő változott, mert a hagyományos akusztikus hangszereket (hegedű, tambura, nagybögő, klarinét) fölváltották az elektromos gitárok (szóló-, ritmus- és basszusgitár), a szintetizátor, a szaxofon és a dobok. Ez a zene többféle forrásból merít, megférnek benne a népies dalok, a régi táncdalok, az operettrészletek, a cigánydalok, a sramli, elvétve egy-egy népdal. Ez nem lenne baj, de az igen, hogy mindez összepancsolva van tálalva. Nemcsak a dalokat keverik össze, hanem a stílusjegyeket is, például a csárdásban és sramliban cigányosan pergetnek, szájbögzőznek – ilyet hallani lesújtó élmény. A muskátlizene művelőinek még két igen nagy melléfogás írható a számlájára: eltüntették a parlando-rubato (beszédszerű) előadásmódot, és eltüntették a 4/4-es csárdásritmust is. Csak az esztam (japa-cupa) bufogatása ment vég nélkül, s ezzel megágyaztak a *lakodalmas rock*nak és a mai *mulatós zenének*, s íme, nyakunkon a kegyetlen ízlésrombolás.

Szerencsés körülmény, hogy közéletünkben nem szerepel az úgynevezett mulatós, s remélem, hogy a családi multságokból, lakodalmakból is kiszorul, s mindinkább helyébe lép értékes, csodaszép népzeneink és benne gyökerező magyarnóta-kultúránk.

ZENEI LELKI EGYSÉG. Ebben az írásban mindvégig vajdasági jellegzetességekről volt szó, de itt, a végén meg kell jegyeznem, hogy ezek idővel elvegyülnek, földoldódnak a nagy egészben. Kodály Zoltán írta több évtizeddel ezelőtt: „Történeti kutatás, irodalom mostanában nagy kedvvel bontogatja alkotó elemeire a magyarságot. A zenei néphagyomány nagy lelki egységről beszél.” S valóban, az új nóta és az új népének is futótűzként terjed a nyelvterületen; az alföldi betyárokról a Kárpát-medence minden szegletében, de még a di-

aszpórában is énekelnek balladát; az *Aranymiatyánkot* – vallásos ének formájában – lejegyezték Moldvában és az Alföldön is; az asztali citerát szeretik Dél-Bánátban, de megszólaltatják a Felvidék legészakibb pontján is. Kodály szerint létezik kultúránkban és zenénkben egy „centripetális erő”, mely létrehozza az egyezéseket a magyarság egymással nem is érintkező részei között.

ABSTRACT • In addition to the essential similarities, the folk music of Vojvodina frequently differs from one region to another, albeit sometimes only in nuances. The present study aims to present those phenomena, songs, instruments, which are characteristic to Vojvodina, are more popular here than elsewhere, or were born here. The unparalleled popularity of the zither in Vojvodina can be attributed not only to its capacity to produce an orchestral sound on its own, but also to the region's contribution of exceptional researchers, performers and educators. In Vojvodina and throughout the Hungarian-speaking region, folk hymns are well-known and highly regarded among the people, which, akin to folk songs, are very fond of the ungarasca form. The author further documents some traditional melodies, which have attained remarkable popularity within the region, becoming an inextricable facet of the public cultural landscape. These melodies are frequently incorporated into the repertoires of folk singers and choirs, who, in doing so, proudly assert their ownership of these cultural treasures. The contemporary folk songs of Vojvodina are also characterised by a notable degree of enthusiasm, as evidenced by the performances of folk music advocates within the region. The Hungarian folk song continues to coexist with the Hungarian “nóta”. The article draws attention to the fact that the Hungarian nóta played an important role in the development of the Hungarian national image. As so much else, “muskátli” music was also born in Vojvodina, where it took root and blossomed into a fabulous success story in the 1980s. The study concludes with a discussion of the profound spiritual unity of the Carpathian Basin's musical folklore, supported by a comprehensive collection of sheet music examples.

KEY WORDS • violin, zither, folk hymn, ungarasca, folk song, Hungarian “nóta”, “muskátli” music, Vojvodina, musical spiritual unity

SAŽETAK • U našoj narodnoj muzici, osim suštinskih sličnosti, često postoje razlike – pa makar i samo suptilne – između regiona. Ova studija pokušava da prikaže pojave, napeve, pesme i muzičke instrumente koji nose vojvođanska obeležja, koji su ovde popularniji nego drugde, ili su ovde rođeni. Tajna neviđene popularnosti citre u Vojvodini nije samo u njenoj sposobnosti da

sama obezbedi orkestarski zvuk, već i u tome što je naš kraj izrodio odlične istraživače, izvodače i učitelje. Duhovne narodne pesme poznate su svuda i veoma su popularne u Vojvodini, ali i širom mađarskog govornog područja, koje, kao i svetovne narodne pesme, vole i ungariska oblik. Autor beleži i neke starinske melodije koje su izuzetno popularne u našim krajevima i koje su postale sastavni deo naše javne kulture, jer ih narodni pevači i horovi često uključuju u svoje repertoare, svesno prihvatajući i sa ponosom proglašavajući ih svojim. Predstavnici vojvođanskog pokreta narodne muzike sa velikim zadovoljstvom pevaju i naše novije narodne pesme. Starogradske narodne pesme danas žive zajedno sa narodnim pesmama. U članku se skreće pažnja da su narodne pesme, odnosno mađarske starogradske narodne pesme, takođe imale važnu ulogu u razvoju mađarske nacionalne slike. Muzika „muškatli“, kao i mnoge druge stvari, rođena je u Vojvodini, ovde se ukorenila i 1980-ih godina doživela fantastičan uspeh. Na kraju svoje studije, autor govori o velikom duhovnom jedinstvu narodne muzičke tradicije u Karpatskom basenu, na osnovu svog bogatog primernog materijala sa notnim zapisima.

KLJUČNE REČI • **violina, citra, duhovna narodna pesma, ungariska, narodna pesma, mađarska starogradska narodna pesma, muzika „muškatli“, Vojvodina, muzičko duhovno jedinstvo**

Beérkezés időpontja: 2024. október 27.
Elfogadás időpontja: 2024. november 15.

